

BOLALARDA MUSIQIY XOTIRANI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-PEDAGOGIK ASOSLARI

Primqulova Shaxrizoda

Annotatsiya: Bolalarda musiqiy xotirani shakllantirish va rivojlantirish ularning umumiy intellektual va ijodiy qobiliyatlarini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqola musiqiy xotiraning psixologik-pedagogik jihatdan tahlilini taqdim etadi, uning turlari va mexanizmlarini o'rganadi. Unda bolalarda musiqiy xotirani samarali rivojlantirishga qaratilgan nazariy yondashuvlar va amaliy pedagogik usullar ko'rib chiqiladi. Tadqiqot musiqiy ta'lim jarayonida xotira samaradorligini oshirish bo'yicha tavsiyalar beradi, bu esa bolalarning musiqiy idrokini chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Bolalar, Musiqiy xotira, Shakllantirish, Rivojlantirish, Nazariy asoslar, Pedagogik asoslar, Musiqiy ta'lim, Didaktika

Kirish

Musiqiy xotira insonning musiqiy qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishda markaziy o'rin tutuvchi murakkab psixologik jarayon hisoblanadi. U musiqiy axborotni qabul qilish, qayta ishlash, saqlash va esga tushirish mexanizmlarini o'z ichiga oladi [1]. Bolalik davri, ayniqsa maktabgacha va kichik maktab yoshi, musiqiy xotiraning jadal rivojlanishi uchun eng qulay davr bo'lib, bu davrda bolaning umumiy intellektual, nutqiy va ijodiy o'sishi bilan chambarchas bog'liqdir [4, 5]. Shu bois, bolalarda musiqiy xotirani samarali shakllantirish va rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslarini chuqur o'rganish dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, zamonaviy ta'lim tizimi bolalarning har tomonlama kamol topishiga, jumladan, ularning estetik va musiqiy madaniyatini yuksaltirishga alohida e'tibor qaratmoqda. Musiqiy xotira nafaqat musiqiy ijro va tinglash ko'nikmalarini rivojlantirishda, balki bolaning kognitiv qobiliyatlari, diqqati, tasavvuri va hissiy intellektini mustahkamlashda ham muhim rol o'ynaydi [2, 5]. Biroq, bu yo'nalishda mavjud bo'lgan nazariy bilimlar va amaliy metodlar tizimini takomillashtirish, bolalarning yosh xususiyatlariga mos keladigan yangi pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish zarurati mavjud. Xotira, umuman olganda, inson faoliyati va tajribasi natijasida shakllanadigan, eslab qolish, saqlash, esga tushirish va unutishni o'z ichiga olgan fundamental psixologik jarayondir [3, 6]. Musiqiy xotira esa uning o'ziga xos ko'rinishi bo'lib, uning psixofiziologik mexanizmlarini tushunish musiqiy pedagogika uchun muhimdir [1].

Tadqiqotning maqsadi bolalarda musiqiy xotirani shakllantirish va rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslarini ilmiy jihatdan asoslash, uning samarali

metodlari va texnologiyalarini ishlab chiqishdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: musiqiy xotiraning nazariy asoslari va uning psixologik mexanizmlarini tahlil qilish; bolalarda musiqiy xotirani shakllantirish va rivojlantirishning pedagogik tamoyillarini aniqlash; musiqiy xotirani rivojlantirishning samarali metodlari va texnologiyalarini o'rganish; bolalarda musiqiy xotirani diagnostika qilish va baholash usullarini ishlab chiqish.

Asosiy qism

Musiqiy xotira insonning musiqiy faoliyatida markaziy o'rin tutuvchi murakkab kognitiv jarayon bo'lib, u musiqiy axborotni qabul qilish, qayta ishlash, saqlash va esga tushirish mexanizmlarini o'z ichiga oladi. Uning nazariy asoslari psixologiya, fiziologiya va musiqashunoslik fanlarining chorrahasida joylashgan bo'lib, musiqiy idrok va xotiraning psixofiziologik qonuniyatlarini tizimli tahlil qilishni talab etadi [1]. Musiqiy idrokning o'zi sensor, pertseptiv va kognitiv bosqichlardan iborat bo'lib, tovushlarni oddiy akustik signallardan yaxlit musiqiy obrazga aylantirish jarayonini ta'minlaydi. Sensor bosqichda eshituv analizatori faollashsa, pertseptiv bosqichda miyaning yuqori bo'limlari, xususan, chakka va peshona bo'laklari tovushlarni o'zaro bog'liqlikda tashkil etadi. Emotsional javoblar esa limbik tizim bilan bog'liq bo'lib, musiqiy taassurotlarning chuqurligini belgilaydi [1].

Musiqiy xotira esa o'z navbatida eshituv, motor, vizual va mantiqiy turlarga bo'linadi. Eshituv xotirasi musiqiy tovushlar, ohanglar va tembrlarni eslab qolishga mas'ul bo'lsa, motor xotira musiqiy asbobda ijro etish yoki ritmik harakatlar bilan bog'liq mushak harakatlarini eslab qolishni ta'minlaydi. Vizual xotira nota matni yoki musiqiy obrazlarni ko'z oldiga keltirish bilan bog'liq bo'lib, mantiqiy xotira musiqiy asarning tuzilishi, shakli va garmonik rivojlanishini anglash va eslab qolishga xizmat qiladi. Bu turlarning o'zaro bog'liqligi musiqiy xotiraning yaxlitligini ta'minlaydi va musiqachining professional faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi [1]. Xotira, umuman olganda, insonning tajribasini eslab qolish, saqlash va kerak bo'lganda qayta tiklash imkonini beruvchi murakkab psixologik jarayon sifatida ta'riflanadi [2]. Uning fiziologik asoslari miya po'stlog'idagi va neyron faoliyatidagi vaqtinchalik bog'lanishlarga tayanadi, neyronlar soni va tuzilishining murakkablashuvi bilan uning hajmi ortadi [3].

Bolalarda musiqiy xotiraning rivojlanishi ularning yosh xususiyatlari bilan chambarchas bog'liq. Maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarda xotira faol rivojlanib, ko'pincha obrazli, hissiy va o'yin faoliyati orqali beixtiyor shakllanadi [4, 5]. Bu yoshda bolalar qisqa qo'shiq parchalarini 3 yoshdan boshlab eslab qola olsalar, 4-5 yoshga kelib butun qo'shiqlarni kuylash, 6-7 yoshda esa murakkabroq kuylarni va bir nechta asarlarni yodda saqlash qobiliyati rivojlanadi [4]. Musiqiy xotira nafaqat melodik, ritmik va garmonik elementlarni, balki motor xotirani ham o'z ichiga oladi,

bu esa bolaning musiqiy-ritmik harakatlarida namoyon bo‘ladi [4]. Tajriba va muntazam mashg‘ulotlar neyron bog‘lanishlarni mustahkamlab, musiqiy idrok va xotira jarayonlarini avtomatlashtirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi [1].

Bolalarda musiqiy xotirani shakllantirish va rivojlantirishning pedagogik tamoyillari ularning yosh va individual xususiyatlarini inobatga olgan holda ishlab chiqilishi lozim. Birinchi navbatda, sistematiklik va izchillik tamoyili muhimdir. Musiqiy mashg‘ulotlar muntazam va qisqa muddatli bo‘lishi, bolaning diqqatini ushlab turishga yordam berishi kerak [4]. Ikkinchidan, faollik va o‘yin faoliyati tamoyili. Bolalar o‘yin orqali musiqiy materialni beixtiyor eslab qolishga moyil bo‘lganliklari sababli, musiqiy-didaktik o‘yinlar, musiqiy-ritmik harakatlar va ijodiy topshiriqlar orqali o‘rganish samarali hisoblanadi [4, 5]. Uchinchidan, ko‘rgazmalilik va hissiy ta’sir tamoyili. Musiqiy xotira hissiy xarakterga ega bo‘lgani uchun, yorqin obrazlar, rang-barang ko‘rgazmali qurollar va emotsional boy musiqiy materiallardan foydalanish bolaning qiziqishini oshiradi va eslab qolish jarayonini kuchaytiradi. To‘rtinchidan, integrativ yondashuv tamoyili. Musiqiy xotirani rivojlantirishni bolaning umumiy intellektual, nutqiy va ijodiy o‘sishi bilan bog‘lash, uning kognitiv qobiliyatlari, diqqati va tasavvurini mustahkamlashga xizmat qiladi [4, 5]. Beshinchidan, motivatsiya va qiziqishni uyg‘otish tamoyili. Bolalarda musiqaga bo‘lgan muhabbatni va ijodiy intilishni rag‘batlantirish, ularning musiqiy faoliyatga faol jalb etilishini ta’minlaydi. Oltinchidan, takrorlash va mustahkamlash tamoyili. Musiqiy materialni turli shakllarda va turli kontekstlarda muntazam takrorlash, xotirada mustahkam o‘rnashishiga yordam beradi. Bu tamoyillar bolalarda musiqiy xotiraning har tomonlama va barqaror rivojlanishi uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Musiqiy xotirani rivojlantirishning samarali metodlari va texnologiyalari pedagogik tamoyillarga asoslanib, bolalarning yosh xususiyatlariga mos kelishi kerak. Eng asosiy metodlardan biri bu qo‘shiq kuylashdir. Qisqa, sodda qo‘shiqlarni kuylashdan boshlab, asta-sekin murakkabroq asarlarga o‘tish bolaning melodik va ritmik xotirasini rivojlantiradi [4]. Qo‘shiq kuylash jarayonida matnni eslab qolish verbal-mantiqiy xotirani, kuy va ritmni eslab qolish esa eshituv va ritmik xotirani faollashtiradi. Musiqiy-didaktik o‘yinlar, masalan, "Melodiyani tanib ol", "Kimning qo‘shig‘i?" kabi o‘yinlar bolalarda musiqiy eshituvni, tembrni farqlash qobiliyatini va musiqiy obrazlarni eslab qolishni kuchaytiradi [4]. Bu o‘yinlar bolalarning o‘yin faoliyati orqali beixtiyor o‘rganishiga yordam beradi, bu esa maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ayniqsa samaralidir.

Musiqiy-ritmik harakatlar ham musiqiy xotirani rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Musiqa ostida harakat qilish, raqsga tushish, ritmik mashqlarni bajarish motor xotirani, ritm hissini va musiqiy ifodalilikni rivojlantiradi [4]. Bu harakatlar

musiqiy obrazni tana orqali his qilishga yordam beradi, bu esa musiqiy materialni chuqurroq o'zlashtirishga olib keladi. Muntazam ravishda yoshga mos musiqani tinglash ham musiqiy xotirani mustahkamlaydi. Turli janr va uslubdagi musiqalarni tinglash bolaning musiqiy lug'atini boyitadi, uning eshituv tajribasini kengaytiradi va musiqiy obrazlarni eslab qolish qobiliyatini oshiradi [4]. Tinglash jarayonida bolalarga musiqiy asarning mazmuni, kayfiyati va ifoda vositalari haqida savollar berish, ularning diqqatini musiqiy detallarga qaratish samarali hisoblanadi.

Ijodiy topshiriqlar, masalan, oddiy musiqiy iboralarni yaratish, berilgan ritmik naqshga kuy bastalash yoki mavjud kuyga o'z matnini yozish bolalarning musiqiy tasavvurini, mantiqiy xotirasini va ijodiy fikrlashini rivojlantiradi. Bu turdagi mashg'ulotlar bolalarga musiqiy materialni faol qayta ishlashga va uni o'z tajribalari bilan bog'lashga imkon beradi. Shuningdek, mnemonik texnikalardan foydalanish ham musiqiy xotirani yaxshilashda yordam beradi. Umumiy xotirani yaxshilash uchun qo'llaniladigan mnemonik usullar, masalan, yangi tillarni o'rganish, teskari sanash kabi mashqlar [6], musiqiy kontekstga moslashtirilishi mumkin. Masalan, musiqiy iboralarni vizual obrazlar bilan bog'lash, musiqiy asarning qismlariga hikoyalar to'qish yoki ritmik naqshlarni so'zlar bilan ifodalash kabi usullar bolalarga murakkab musiqiy materialni eslab qolishda yordam beradi. Zamonaviy texnologiyalar ham musiqiy xotirani rivojlantirishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Interaktiv musiqiy ilovalar, raqamli platformalar va o'quv dasturlari bolalarga musiqiy elementlarni o'yin shaklida o'rganishga, ritm va melodiyaning takrorlashga, musiqiy asboblarni virtual tarzda chalishga imkon beradi. Bu texnologiyalar bolalarning o'rganish jarayoniga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi va ularga mustaqil ravishda musiqiy tajriba orttirishga yordam beradi. Guruh va individual mashg'ulotlarni uyg'unlashtirish ham muhimdir. Guruh mashg'ulotlari bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni, jamoaviy ijro etish qobiliyatini rivojlantirsa, individual mashg'ulotlar har bir bolaning shaxsiy ehtiyojlari va rivojlanish sur'atiga moslashish imkonini beradi. Ota-onalar va pedagoglarning hamkorligi esa bolaning musiqiy rivojlanishi uchun qulay muhit yaratishda hal qiluvchi ahamiyatga ega [4, 5]. Ota-onalar uyda musiqiy muhitni yaratish, bolalar bilan birga musiqa tinglash va musiqiy o'yinlarda ishtirok etish orqali pedagoglarning sa'y-harakatlarini qo'llab-quvvatlashlari mumkin.

Bolalarda musiqiy xotirani diagnostika qilish va baholash usullari uning rivojlanish darajasini aniqlash, kuchli va zaif tomonlarini belgilash hamda individual rivojlanish traektoriyalarini tuzish uchun zarurdir. Diagnostika jarayoni bolaning yosh xususiyatlariga mos, stresssiz va qiziqarli shaklda tashkil etilishi lozim. Asosiy diagnostika usullaridan biri bu kuzatishdir. Pedagog bolaning musiqiy mashg'ulotlar davomidagi faoliyatini, qo'shiq kuylash, ritmik harakatlarni bajarish, musiqiy asboblarni chalish jarayonidagi xotira namoyon bo'lishini kuzatadi. Bu kuzatishlar bolaning melodik, ritmik, garmonik va motor xotirasining rivojlanish darajasi haqida

qimmatli ma'lumotlar beradi.

Suhbat usuli ham diagnostikada qo'llanilishi mumkin. Bolalar bilan musiqiy asarlar, ularning mazmuni, kayfiyati haqida suhbatlashish, ularning musiqiy taassurotlarini so'zlar bilan ifodalash qobiliyatini aniqlashga yordam beradi. Ota-onalar va pedagoglar bilan suhbatlar esa bolaning musiqiy muhiti, uyda musiqa bilan bog'liq faoliyati va umumiy rivojlanishi haqida qo'shimcha ma'lumotlar olish imkonini beradi. Pedagogik tahlil usuli bolalarning ijodiy ishlarini, masalan, chizgan rasmlarini, yaratgan musiqiy hikoyalarini yoki ijro etgan musiqiy parchalarini tahlil qilish orqali ularning musiqiy xotirasi va tasavvurining o'zaro bog'liqligini baholashga yordam beradi.

Kvantitativ diagnostika usullari sifatida turli musiqiy eslab qolish testlari qo'llanilishi mumkin. Melodik eslab qolish testlari bolaga qisqa melodik iborani tinglatib, uni takrorlashni yoki tanib olishni so'rashni o'z ichiga oladi. Masalan, "Melodiyani takrorla" yoki "Melodiyani tanib ol" kabi o'yinlar bu maqsadda samarali qo'llaniladi [4]. Ritmik eslab qolish testlari bolaga ritmik naqshni tinglatib, uni qarsaklar yoki boshqa harakatlar bilan takrorlashni talab qiladi. Garmonik eslab qolish testlari esa oddiy akkord ketma-ketliklarini tinglatib, ularni farqlash yoki eslab qolishni baholaydi. So'zli-musiqiy eslab qolish testlari bolaning qo'shiq matni va kuyini birgalikda eslab qolish qobiliyatini o'lchaydi. Musiqiy-didaktik o'yinlar natijalarini tahlil qilish ham musiqiy xotira rivojlanishini baholashning muhim usuli hisoblanadi. Bolaning o'yinlardagi ishtiroki, topshiriqlarni bajarish sifati va tezligi uning musiqiy xotirasining turli jihatlarini haqida ma'lumot beradi [4]. Ijro etish qobiliyatini baholash esa bolaning qisqa musiqiy parchalar, qo'shiqlar yoki ritmik kompozitsiyalarni ijro etish mahoratini baholashni o'z ichiga oladi. Bu baholashda nafaqat eslab qolishning aniqligi, balki ijroning ifodaliligi va musiqiy tushunish darajasi ham inobatga olinadi. Diagnostika natijalari asosida har bir bola uchun individual rivojlanish dasturlari tuzilishi, o'quv jarayoniga zarur tuzatishlar kiritilishi va musiqiy xotirani yanada samarali rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilishi lozim. Bu jarayon doimiy va dinamik bo'lib, bolaning musiqiy rivojlanishini muntazam kuzatib borishni talab etadi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot bolalarda musiqiy xotirani shakllantirish va rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslarini chuqur tahlil qildi. Unda musiqiy xotiraning psixologik mexanizmlari, yoshga xos rivojlanish xususiyatlari va samarali pedagogik tamoyillar ilmiy jihatdan asoslandi. Tadqiqot natijasida qo'shiq kuylash, musiqiy-didaktik o'yinlar, ritmik harakatlar kabi metodlar hamda zamonaviy diagnostika usullari musiqiy xotirani rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega ekanligi ko'rsatildi. Ushbu yondashuvlar bolalarning musiqiy qobiliyatlari va kognitiv o'sishini ta'minlash uchun

mustahkam zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1] Qodirova, D. A. (2022). Boshlang'ich sinf o'quvchilarida musiqiy xotirani rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari. *Science and Education*, 3(1), 1013-1017. – <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/2699>
- [2] G'aniyeva, D. A. (2023). Musiqiy ta'lim jarayonida bolalarda xotira turlarini rivojlantirish. *Journal of Pedagogical Innovations and Research*, 3(2), 10-14. – <https://jpir.uz/index.php/jpir/article/view/101>
- [3] Ismoilova, Z. K. (2022). Musiqa madaniyati darslarida o'quvchilarning musiqiy xotirasini rivojlantirish metodikasi. *Uzbekistan Journal of Pedagogical Education*, 3(1), 101-105. – <https://uzpedu.uz/index.php/uzjp/article/view/233>
- [4] Xolmatova, N. A. (2021). Bolalarda musiqiy idrok va xotirani shakllantirishning psixologik-pedagogik jihatlari. *Science and Education*, 2(11), 1079-1083. – <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/2104>
- [5] Abdullayeva, M. (2020). Boshlang'ich sinf o'quvchilarida musiqiy eshitish qobiliyatini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari. *Pedagogika va psixologiya*, 2(1), 123-127. – <https://journal.tdpu.uz/index.php/pedagogika/article/view/105>
- [6] Karimova, G. Y. (2021). Musiqa darslarida o'quvchilarning musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirishning didaktik asoslari. *Science and Education*, 2(12), 856-860. – <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/2414>
- [7] To'xtasinova, M. A. (2023). Maktabgacha yoshdagi bolalarda musiqiy qobiliyatlarni rivojlantirishning innovatsion yondashuvlari. *Journal of Pedagogical Innovations and Research*, 3(3), 115-119. – <https://jpir.uz/index.php/jpir/article/view/143>
- [8] Ochilova, N. R. (2023). Boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslari. *Journal of Pedagogical Innovations and Research*, 3(1), 11-15. – <https://jpir.uz/index.php/jpir/article/view/52>